

WAAROM EEN DEMOCRATIE NOOD HEEFT AAN POLITIEKE PARTIJEN: ROSANVALLON OVER DE PRODUCTIE VAN MAATSCHAPPELIJKE IDENTITEITEN¹

Wim Weymans²

Abstract – In this essay, I argue that Pierre Rosanvallon’s relatively unknown work allows us to see why political parties play an essential role not only in democratic politics, but also in democratic societies in a broader sense. I begin by drawing a contrast between premodern societies, in which social order was perceived as naturally given, and modern societies, in which this is no longer the case. I then explain how modern political parties came into existence in order to compensate for this lack of natural order by creating political identities, by shaping political debate and by partly transcending particular interests. Although political parties thus help democratic societies, they also create new problems. After discussing these problems, I show how the totalitarian idea of a society without political parties creates an even bigger problem for democracy. I conclude the essay by discussing challenges that political parties face today.

Inleiding

In haar recente boek over politieke partijen merkt Nancy Rosenblum (°1947) op dat in de hedendaagse politieke theorie politieke partijen “*ofwel het object van (...) antipathie zijn, ofwel lijden onder geheel gebrek aan respect*” (Rosenblum, 2008: 2).³ Volgens haar gaan de meeste politieke filosofen ervan uit dat partijen een noodzakelijk kwaad zijn, maar slechts zelden een positieve of constructieve rol spelen. Tegenover het gebrek aan interesse vanwege politieke filosofen staat de aandacht die politieke partijen binnen de politieke wetenschap genieten: “*als partijen de wezen zijn van de politieke filosofie, dan zijn ze de darlings van de politieke wetenschap*” (Rosenblum, 2008: 3, 322).

Zoals vele politieke wetenschappers vestigt ook Rosenblum als politiek filosofe vooral de aandacht op de rol die partijen binnen de politieke sfeer spelen. In dit essay zal ik echter argumenteren dat politieke partijen ook een ruimere maatschappelijke rol spelen die voor democratische samenlevingen zo mogelijk nog belangrijker is dan hun politieke rol. Ik zal deze positie verdedigen aan de hand van het werk van de Franse politieke filosoof Pierre Rosanvallon (°1948). Voor hem zijn politieke partijen niet alleen een noodzakelijk instrument om democratische politieke instellingen praktisch te organise-

¹ Met dank aan Ronald Tinnevelt voor diens opmerkingen bij een eerdere versie.

² Wim Weymans is als postdoctoraal onderzoeker bij het Fonds voor Wetenschappelijk Onderzoek – Vlaanderen verbonden aan de Leuvense Universiteit (K.U.Leuven) waar hij vooral hedendaagse Europese politieke en sociale theorie onderzoekt. Voordien doceerde hij de geschiedenis en theorie van de mensenrechten aan de Columbia University in New York. Contact: w.weymans.01@cantab.net

³ Alle vertalingen in deze tekst zijn van mijn hand.

ren, maar zijn ze ook van wezenlijk belang bij het inrichten van een democratische samenleving als zodanig. Zonder partijen geen democratische samenleving. Partijen spelen bijgevolg een meer omvattende rol dan de meeste politieke filosofen, politieke wetenschappers en ook historici tot nu toe meestal aannamen.

Rosanvallon biedt ook in een tweede opzicht een nuttige aanvulling op Rosenblum, aangezien hij vooral aandacht besteedt aan het Europees meerpartijen systeem terwijl Rosenblum haast uitsluitend het Amerikaanse politieke systeem bespreekt. Men kan het Rosenblum en andere theoretici die nadenken over politieke partijen op het eerste gezicht overigens niet kwalijk nemen dat ze Frankrijk links laten liggen. Is Frankrijk immers niet het land waar niet partijen maar de president of manifestanten in de straat het beleid bepalen? En wordt de Franse politieke theorie niet gekenmerkt door radicale revolutionaire fantasieën (Badiou) of ontvucherende analyses van een alomtegenwoordige panoptische disciplinaire macht (Foucault)? Een ander doel van dit essay is echter om aan te tonen dat intussen een minder radicale generatie Franse denkers is opgestaan die alledaagse politieke fenomenen zoals politieke partijen wél ernstig neemt en ze tegelijkertijd interpreteert binnen de ruimere theoretische kaders waarvoor Frankrijk bekend staat.⁴

Het kan misschien verbazen dat Rosanvallon in wat volgt als een politiek filosoof wordt voorgesteld, aangezien hij vooral bekend staat als een historicus van democratische instellingen en samenlevingen en een theoreticus van de welvaartsstaat.⁵ Ik zal echter aantonen dat Rosanvallon daarnaast sinds het einde van de jaren zeventig ook een weinig bekende theorie van de politieke partij heeft ontwikkeld. Het feit dat zijn bespiegelingen over de politieke partij meestal onvertaald bleven en bovendien verspreid zijn over zijn werk, kan ten dele verklaren waarom deze theorie tot nu toe onbekend is gebleven. In dit essay zal ik trachten om op basis van verspreide opmerkingen zijn theorie over partijen voor te stellen en na te gaan welke bijdrage deze kan leveren aan het debat over partijen zoals dat door auteurs in de Engelstalige wereld wordt gevoerd. Daardoor kan niet alleen onze kennis over partijen worden verrijkt, maar kunnen we ook vertrouwd raken met een nieuw facet van Rosanvallons weinig gekende maar erg veelzijdige werk.

Ik bespreek eerst premoderne samenlevingen en de manier waarop ze zichzelf als van nature geordend ervoeren. Ik zal tonen hoe in dergelijke samenlevingen partijen en facties als een bedreiging of een troef werden gezien (§ 1). Maar wat gebeurt er als de natuurlijke maatschappelijke ordening verdwijnt en de samenleving bijgevolg slechts een verzameling van individuen blijkt te zijn (§ 2)? Ik zal eerst kijken hoe de Franse revolutionairen dit probleem trachtten op te lossen en vervolgens tonen hoe de moderne politieke partij een betere oplossing biedt voor het probleem van een samenleving van individuen die hun natuurlijke orde hebben verloren (§ 3-7). Een partij geeft niet alleen een politiek antwoord op dat probleem, maar ze reikt ook, zo beklemtoont Rosanvallon, een maatschappelijke oplossing aan. Ze doet dat op een erg creatieve wijze die vaak wordt onderschat. Politieke partijen scheppen bijvoorbeeld politieke identiteiten die naast een politieke ook een maatschappelijke rol spelen (§ 5). Daarnaast creëren ze ook een politieke scène die ze actief vormgeven (§ 6) en trachten ze een evenwicht te zoeken tussen het algemene en het particuliere belang (§ 7). Ook al is een partij belangrijk voor een democratie, toch betekent dat niet, zoals zal blijken, dat partijen zelf in alle opzich-

⁴ Andere leden van die generatie zijn Marcel Gauchet (°1946) en vooral Claude Lefort (1924-2010) die Rosanvallons belangrijkste leermeester was. Zie daarvoor: Weymans, 2005a.

⁵ Voor een Nederlandstalige inleiding tot Rosanvallons werk, zie Weymans, 2005b.

ten democratisch zijn (§ 8). Dat wil dan weer niet zeggen dat totalitaire pogingen om een samenleving te stichten die verlost is van de problematische aspecten van partijpolitiek, daarom een alternatief zouden bieden, wel integendeel (§ 9). Ik besluit het essay met een korte reflectie over de uitdagingen voor de politieke partij vandaag (§ 10).

1. Premoderne politieke partijen

Politieke partijen zijn zo oud als de politiek zelf: verschillende groepen hebben steeds voor macht en invloed gestreden.⁶ Het woord partij betekende vroeger echter iets anders dan wat wij onder de term verstaan. Het verwees meestal slechts naar weinig georganiseerde facties, drukingsgroepen of clans die vaak niet meer waren dan een tijdelijke alliantie die rond een individu, familie of groep werd gevormd (Rosanvallon, 1979: 8). Meer algemeen verwees de term ‘partij’ ook naar delen van het maatschappelijk lichaam. Vanaf de 17e eeuw kon de term ook verwijzen naar de verschillende ‘partijen’ die samen door een maatschappelijk verdrag (*social contract*) een kunstmatig lichaam creëerden: “*daar waar lichamen – met inbegrip van politieke lichamen – delen (parts) hebben, daar hebben contracten ‘parties’*” (Ball, 1989: 166). Zoals een natuurlijk of politiek lichaam sterft wanneer haar leden en organen niet meer ‘samenwerken’, zo raken ook contracten ontbonden wanneer één van de betrokken partijen het contract verbrak. Pas in het 18e-eeuwse Engeland leidde de tegenstelling tussen *Whigs* en *Tories* tot relatief stabiele facties, die voor het eerst beginnen te lijken op wat wij onder partijen verstaan (Rosanvallon, 1998: 175; Rosanvallon, 1996). Ball noemt “*het onderscheid tussen Whigs en Tories*”, “*de eerste tegenstelling die van ver gelijkt op moderne politieke partijen*” (Ball, 1989: 167).

De traditionele betekenis van politieke partijen was niet alleen erg ruim, maar was ook vaak negatief gekleurd aangezien partijen werden gezien als groepen die het maatschappelijke leven verstoorden. Politiek werd daarentegen geacht om de maatschappelijke harmonie en stabiliteit te bewaren. Voor het ontstaan van de moderne politieke partij op het einde van de 19e eeuw waren er, schematisch gesproken, twee manieren om over politieke partijen na te denken. In beide visies waren harmonie en stabiliteit het einddoel. De vraag was slechts welke rol partijen konden spelen bij het bereiken van dat doel.

In de oudste visie wordt van het idee vertrokken dat een samenleving van nature een harmonieus organisme is. Zoals in een echt lichaam of organisme, worden de verschillende delen geacht harmonieus samen te werken. Partijen en conflicten worden bijgevolg als een mogelijke bedreiging voor deze harmonie gezien. Deze lichamelijke opvatting over delen (*parts*) van het maatschappelijk lichaam werd reeds in de oudheid gebruikt en werd voortgezet in de middeleeuwen. Er wordt daarbij van de idee vertrokken dat “*het geheel voorafgaat aan de delen*” en dat het “*maatschappelijk lichaam slechts gezond kan zijn zolang zijn ‘leden’ of ‘delen’ samenwerken en hun respectieve functies vervullen. Geen lichaam, lijfelijk of politiek, kan lang overleven indien zijn leden niet samenwerken*” (Ball, 1989: 160). Dat betekent dat partijen slechts getolereerd worden

⁶ Voor de volgende historische schets maakte ik gebruik van Rosanvallon, 1996: 450-51; Rosanvallon, 1998: 178-79; Ball, 1989 en Donegani en Sadoun, 1994.

indien ze niet aan elkaar zijn tegengesteld. Zijn ze dat toch, dan verworden ze tot facties die de natuurlijke harmonie van de samenleving in gevaar brengen.

Er bestond ook een tweede visie waarin wordt aangenomen dat de samenleving van nature niet harmonieus is, maar maatschappelijk, politiek of ideologisch verdeeld. In dat geval moet harmonie worden geproduceerd. Politiek moet dan niet langer een bestaande harmonie beschermen, maar veeleer harmonie construeren door natuurlijke verschillen dusdanig te organiseren dat harmonie en stabiliteit worden bereikt. Partijen kunnen daarbij nuttig zijn voor zover de politieke uitdrukking van natuurlijke verschillen de samenleving kan stabiliseren. Machiavelli ging er zoals bekend vanuit dat partijen een positieve rol kunnen spelen aangezien *“conflict tussen de ‘delen’ positieve gevolgen kan hebben, waaronder het voorkomen van politieke corruptie en het vooruithelpen van vrijheid”* (Ball, 1989: 162). 18^e-eeuwse denkers zoals Hume of Montesquieu argumenteren dan weer dat een machtsbalans of een gemengde constitutie partijen vereisen. Gaandeweg zullen politieke denkers aanvaarden dat *“eerlijke en eerbare mannen van mening kunnen verschillen over wat het algemeen belang is en over hoe dat het best kan worden gediend”* (Ball, 1989: 167) en bijgevolg geloven dat partijen pluralisme en verdraagzaamheid uitdrukken. Kortom, in het verleden bestonden er dus reeds pogingen om premoderne partijen en pluralisme te verdedigen, al ging men daarbij wel uit van een natuurlijke orde en een ideaal van harmonie.

2. Het probleem van een samenleving van individuen

Tot nu toe zagen we hoe een samenleving zichzelf zag als van nature geordend in verschillende delen, corporaties, standen of groepen, die al dan niet van meet af aan harmonieus samenwerkten en dus al dan niet partijen nodig hadden. Maar wat indien een samenleving zichzelf niet langer als een van nature hiërarchisch geordende samenleving begrijpt en in de plaats daarvan slechts uit een verzameling gelijke individuen blijkt te bestaan? Voor Rosanvallon zijn moderne samenlevingen gekenmerkt door een *“overgang (passage) van een samenleving die in groepen, provincies en corporaties was georganiseerd naar een samenleving van individuen”* (Rosanvallon, 1996: 452; Rosanvallon, 1998: 181). Deze overgang impliceerde niet alleen gelijkheid, volkssoevereiniteit en democratische idealen, maar ook het verlies van de vorm, substantie en structuur die traditionele samenlevingen nog hadden gekenmerkt. Dat verlies leidde tot een *“maatschappelijke entropie”* (Rosanvallon, 1996: 452; Rosanvallon, 1998: 181). Voor Rosanvallon is het centrale probleem in onze samenlevingen dat maatschappelijke diversiteit wijzigt: *“ze kan niet langer worden gevat als gegeven, op een stabiele manier ingeschreven in het sociale”* zoals dat in traditionele samenlevingen nog het geval was (Rosanvallon, 1998: 184).

Hoe kan een samenleving die haar natuurlijke vorm heeft verloren alsnog worden gestructureerd? Historisch gezien werden er op deze vraag minstens twee antwoorden geformuleerd: één dat niet werkte en één dat wel effectief bleek. De oplossing die niet bleek te functioneren werd uitgedacht door onder andere Hobbes en Rousseau en toegepast tijdens de Franse revolutie. In deze oplossing werd van het idee vertrokken dat een moderne samenleving slechts kon worden eengemaakt indien individuen van hun natuurlijke maatschappelijke banden waren losgemaakt. Op die manier werd een mo-

derne kunstmatig eengemaakte samenleving van individuen tegengesteld aan een premoderne samenleving van verdeelde corporaties. Bijgevolg werden alle groepen, verenigingen en zeker ook partijen gezien als een bedreiging voor de eenheid en de individuele vrijheid.

Voor deze revolutionairen is een ideale samenleving er immers één die zich heeft bevrijd van haar interne conflicten. Net zoals andere groepen en verenigingen werden ook politieke partijen gaandeweg verboden in het revolutionaire Frankrijk. Politieke partijen werden beschouwd als de politieke tegenhangers van premoderne gilden en corporaties in het economisch leven. Net zoals de gilden en corporaties als een obstakel voor de markteconomie werden gezien, zo werden politieke partijen op gelijkaardige manier beschouwd als partijdige obstakels voor het bereiken van het algemeen belang en individuele vrijheid. Zoals in de premoderne tijd werden politieke partijen opnieuw geïnterpreteerd als ziekten van het politieke lichaam. De enige politieke tegenstelling waarvoor er even plaats was, was deze tussen de nieuwe revolutionaire partij die de samenleving wil eenmaken en haar oude conservatieve tegenhanger die zich tegen de revolutie verzet. Het doel bleef evenwel een ééngemaakte natie waarin de conservatieve tegenstander werd verslagen.⁷

Gaandeweg bleek echter dat pogingen om een samenleving vorm te geven op basis van louter abstracte individuen niet werkten. Het individu en de natie waren weliswaar soeverein verklaard, toch misten de natie en het volk nog steeds een concrete vorm en inhoud. Ook al zagen de Franse revolutionairen terecht dat een oude hiërarchische orde voorbijgestreefd was en dat de nieuwe moderne samenleving uiteindelijk slechts op individuen kon worden gebouwd, toch slaagden ze er niet in om aan deze samenleving van individuen op een succesvolle manier een vorm en structuur te geven. Een samenleving van individuen die van elke groep waren losgemaakt, bleek immers letterlijk onvoorstelbaar. Democratische samenlevingen werden daardoor geconfronteerd met het onvermogen om zichzelf als een gestructureerd geheel te vatten (Rosanvallon, 1998: 178).

3. Een samenleving van individuen en de nood aan politieke partijen

Dit brengt ons tot een tweede manier om een samenleving van individuen zonder natuurlijke vorm alsnog een vorm en identiteit te geven. Indien op basis van louter abstracte individuen geen maatschappelijke vorm en inhoud kan worden geconstrueerd, waarom dan geen kunstmatige groepen scheppen om op die manier zowel individuen en de samenleving een identiteit te geven? Groepen en verenigingen worden dan niet langer onderdrukt maar op een kunstmatige wijze gecreëerd om een nieuwe maatschappelijke orde vorm te geven.

De moderne politieke partij kan worden gezien als een duidelijk voorbeeld van een dergelijke kunstmatige groep die werd uitgevonden om traditionele corporaties te vervangen, en dus een oplossing te bieden voor het probleem van het gebrek aan natuurlijke vorm van een geïndividualiseerde samenleving. Rond de jaren 1870 was de samen-

⁷ Ik volg voor dit alles Rosanvallon, 1996: 450 en Rosanvallon, 1998: 176-7.

leving van individuen dermate geëvolueerd dat politieke partijen een noodzaak werden, zelfs in Frankrijk waar lange tijd een antipluralistische republikeinse cultuur heerste. Rosanvallon benadrukt het verschil tussen de moderne partij zoals die op het einde van de 19e eeuw het licht zag, en haar premoderne voorgangers. Het woord “partij” mag dan al heel oud zijn, toch zijn *“de rol die ze speelt en de structuur die ze ontwikkelt vanaf het einde van de 19e eeuw (...) erg origineel”* (Rosanvallon, 1998: 184). Terwijl de moderne partij een creatief antwoord bood op een gebrek aan maatschappelijke vorm, weerspiegelde haar premoderne tegenhanger immers eenvoudigweg een reeds gegeven vorm.

Concreet helpen moderne politieke partijen om een samenleving van individuen politiek en maatschappelijk te structureren. Ze doen dit op een erg praktisch politiek niveau – ze maken verkiezingen mogelijk – als op een breder maatschappelijk niveau – ze scheppen kunstmatige identiteiten en laten de samenleving toe zichzelf opnieuw vorm te geven.

De praktische politieke reden voor het ontstaan van politieke partijen is bekend. Het is immers geen geheim dat de moderne massapartij ontstaat op het moment dat het stemrecht wordt uitgebreid. Voor de invoering van het algemeen stemrecht was het politieke leven in handen van een kleine elite van notabelen en vereiste het nauwelijks enige organisatie (Rosanvallon, 1979: 12). Maar aangezien democratische samenlevingen gaandeweg soevereiniteit overdroegen van een elite naar een steeds groeiende groep van vrije en gelijke individuen, werd het stemrecht uitgebreid en werden partijen noodzakelijk. Praktisch gesproken impliceert het algemeen stemrecht immers dat kandidaten moeten worden gevonden, geselecteerd en voorgesteld, dat ze moeten worden georganiseerd op nationaal niveau en dat ideeën moeten worden ontwikkeld en gepromoot (Rosanvallon, 1996: 451). Moderne partijen blijken daarom een machine *“die onmisbaar werd”* vanwege de nood om *“de toename van het getal in de politiek”* te beheersen (Rosanvallon, 1996: 451). Rosanvallon citeert graag tijdgenoten die de uitvinding van de moderne politieke partij vergelijken met de uitvinding van de stoommachine: net zoals in de moderne economie de stoommachine de stoom kanaliseerde, zo kanaliseerden de moderne partijen het algemeen stemrecht dat de moderne democratische staten kenmerkte (Rosanvallon, 1996: 452). Ook Rosenblum beschrijft de massapartijen als *“producten van het uitgebreide stemrecht, dat grote groepen mensen in het politieke proces incorporeerde”* (Rosenblum, 2008: 19).

4. De wezenlijke bijdrage van politieke partijen

Het verband tussen de groei van het algemeen stemrecht en het ontstaan van politieke partijen is niet nieuw, en het werd reeds aangetoond door, onder andere, Moisei Ostro-gorski en Max Weber. Volgens Rosanvallon is deze gekende verklaring echter slechts één manier waarop politieke partijen een origineel antwoord bieden op de nieuwe uitdagingen van een democratische samenleving. De moderne politieke partij vervult immers ook een creatieve functie die al te vaak wordt vergeten. Zowel Rosanvallon als Rosenblum willen daarmee filosofen weerleggen die politieke partijen in het beste geval beschouwen als een noodzakelijk kwaad of als een onvermijdelijk instrument. Ze willen daarentegen aantonen dat de politieke partij *wezenlijk* is voor een democratisch

systeem. Politieke partijen zijn voor hen niet zomaar een instrument dat dient om het politiek systeem beter te organiseren, maar ze leveren een essentiële en vooral ook creatieve bijdrage tot de democratie. Ze helpen niet slechts de democratie maar creëren haar ook. Zonder politieke partijen, geen democratie.

Rosenblum en Rosanvallon interpreteren die wezenlijke rol in democratische samenlevingen echter verschillend. Voor Rosenblum dienen politieke partijen vooral democratische politiek en haar waarden zoals inclusiviteit of de bereidheid tot het sluiten van het compromis, terwijl partijen voor Rosanvallon voor de democratische *samenleving als geheel* onmisbaar zijn. Dat verschil heeft te maken met een verschillende bepaling van wat politiek is. Terwijl Rosenblum nog vertrekt van een traditionele bepaling van politiek als het geheel aan politieke instellingen en praktijken, daar onderzoekt Rosanvallon de politiek als ‘het politieke’ namelijk als alle praktijken die bijdragen tot het begrijpen en veranderen van de democratische samenleving als geheel (zie ook Weymans, 2005b).

Bovendien volgen Rosenblum en Rosanvallon verschillende strategieën om politieke partijen te legitimeren. Rosenblum tracht aan te tonen dat politieke partijen waardevol zijn binnen het bestaande normatieve politiek theoretische kader, vandaar dat ze vooral de nadruk legt op de morele meerwaarde van partijen en partijdigheid. In Rosanvallon’s visie kan de originele bijdrage van politieke partijen echter pas verschijnen als eerst het politiek theoretisch kader zelf wordt gewijzigd en er niet langer slechts naar de politieke sfeer in overwegend morele termen wordt gekeken. In de plaats daarvan moet het moderne probleem van de vormgeving van de samenleving als geheel – ‘het politieke’ – worden bestudeerd.

In wat volgt zal concreet blijken hoe beide denkers deze creatieve bijdrage van politieke partijen elk op hun eigen manier interpreteren. Daarbij worden achtereenvolgens drie creatieve bijdragen van politieke partijen besproken. Ten eerste komt de wezenlijke rol van partijen bij het scheppen van politieke identiteiten aan bod. Vervolgens zal blijken hoe politieke partijen actief betekenis scheppen op een politieke scène. Tenslotte wordt duidelijk hoe deze partijen ook een algemeen verhaal creëren dat particuliere belangen overstijgt. Zoals we zullen zien is alvast voor Rosanvallon deze creativiteit een direct antwoord op het gebrek aan natuurlijke vorm van een samenleving van individuen.

5. De productie van politieke identiteiten

Voor Rosanvallon bieden politieke partijen niet alleen een originele oplossing voor het technisch politiek probleem van het stemrecht, maar ook een innovatieve manier om het verlies van stabiele identiteiten te compenseren. Volgens hem doen ze dat door de creatie of “*productie*” van “*politieke identiteiten*” (Rosanvallon, 1998: 182, 184). Het is niet in deze “*onuitgegeven functie die met identiteit is verbonden* (fonction identitaire inédit)” dat volgens hem hun originaliteit ligt (Rosanvallon, 1998: 181, 184).

Maar wat betekent een politieke identiteit concreet? Volgens Rosenblum is een politieke identiteit een “*sociale identiteit (...) gebaseerd op het mentale beeld dat de kiezer heeft van (...) de partij als een sociale groep*” en op de mate waarin de kiezer zichzelf ziet als medestander van een bepaalde partij (Rosenblum, 2008: 340). Deze idee van partij-identificatie is niet nieuw in de politieke wetenschap, waar het ‘Party ID’ wordt ge-

noemd. Daarmee bedoelen politieke wetenschappers “*de door de kiezer erkende affiliatie met een politieke partij*” die “*zowel cognitieve als gevoelselementen*” heeft en een “*stabiele vroeg verworven voorbestemdheid*” is (Rosenblum, 2008: 323).

Vanuit dit perspectief bekeken zijn verkiezingen meer dan een praktische procedure om volksvertegenwoordigers aan te wijzen. Rosenblum legt uit: “*partij-aanhangers weten dat er een ‘wij’ bestaat. Ze stemmen samen met verbondenenen, niet slechts als individuen. Partij-aanhanger zijn gaat over wie ‘wij’ zijn*” (Rosenblum, 2008: 342). Ze vervolgt: het stemgedrag “*van partijaanhangers heeft kenmerken van een collectieve handeling. Partijaanhangers stemmen niet alleen*” (Rosenblum, 2008: 355). Ook voor Rosanvallon maakt het verkiezingsritueel eveneens deel uit van een breder proces van identificatie (Rosanvallon, 1989: 183). Alessandro Pizzorno bevestigt deze interpretatie: “*door te gaan stemmen toont men zijn lidmaatschap van een zekere groep. (...) Het individu zal zijn stem toevoegen om het bestaan en de sterkte van de eigen groep aan te tonen*” (Pizzorno, 1990: 316). Dit verklaart volgens Pizzorno ook waarom mensen gaan stemmen, ook al weten ze dat hun eigen stem geen enkel verschil maakt of waarom, zoals Rosenblum opmerkt, sympathisanten loyaal blijven tegenover hun partij zelfs wanneer ze het “*actief oneens zijn met elementen van het programma van hun eigen partij en de voorkeur geven aan bepaalde posities*” van andere partijen (Rosenblum, 2008: 357).

Daar waar politieke wetenschappers vooral in partij-identificatie geïnteresseerd zijn als een manier om stemgedrag te voorspellen, ziet Rosenblum deze identiteit als een middel om politieke waarden zoals inclusiviteit en compromisbereidheid te verspreiden (zie verder, in § 7). Rosanvallon benadrukt daarentegen het brede maatschappelijke belang van partij-identificatie. Anders gezegd: voor Rosanvallon leiden politieke partijen niet slechts tot politieke insluiting en compromis, zoals bij Rosenblum, maar garanderen ze dat mensen zich überhaupt ingesloten kunnen voelen in de samenleving als zodanig.

Voor Rosanvallon hebben politieke partijen dan ook een “*sociologische functie*” die volgens hem onvoldoende is erkend (Rosanvallon, 1996: 452; Rosanvallon, 1998: 174). Zoals we zagen, impliceert een samenleving van individuen dat de traditionele structuren die vroeger de samenleving vormgaven, verdwenen. De samenleving kon niet langer worden voorgesteld door eenvoudigweg de natuurlijk gegeven pluraliteit te weerspiegelen. Door het scheppen van identiteiten bieden politieke partijen daarentegen een adequaat antwoord op “*het tekort van politieke representatie in een samenleving van individuen*” (Rosanvallon, 1998: 188). Op die manier dragen politieke partijen bij tot de “*reductie van het oorspronkelijk (originele) tekort aan vorm in de moderne politiek*” (Rosanvallon, 1998: 174).

Concreet zorgen politieke partijen ervoor dat individuen zich opnieuw als deel van een ruimer maatschappelijk geheel kunnen voelen, zonder daarom hun individualiteit op te geven. Maar waarom hebben individuen een ruimere maatschappelijke identiteit nodig, zelfs in onze geïndividualiseerde samenlevingen? Rosanvallon verwijst hier naar Pizzorno, die concreet uitlegt wat individuen kunnen vinden in collectieve instellingen zoals politieke partijen. Hij schrijft: “*alle ervaring (...) leert ons hoe fragiel de identiteit van een individu is. Veiligheid en stabiliteit wordt daarom gezocht in collectieve identiteit (...). Onzekerheid verdwijnt wanneer deze wordt gedeeld*” (Pizzorno, 1990: 327). Hij vervolgt: “*indien we vrezen dat de waarde van onze persoon (het belang van onze identiteit) niet is erkend (...) dan zullen we onzekerheid verminderen door een identifi-*

catie met een collectiviteit (...) om een stabiele bron van erkenning te vinden die zelf onverschillig staat tegenover mislukkingen, problemen en individuele nederlagen” (Pizzorno, 1990: 321). Politieke partijen en politici kunnen op die manier tegemoetkomen aan de individuele nood tot identificatie met een ruimere groep, aangezien ze “*symbolen produceren die de leden van een collectiviteit toelaten zichzelf als zodanig te herkennen, hun solidariteit met elkaar te communiceren, en om het eens te raken over voorgestelde collectieve acties*” (Pizzorno, 1990: 322).⁸

Wanneer politieke identiteiten worden gezien als een middel om moderne samenlevingen en haar leden van een nieuwe identiteit te voorzien, blijkt ook het bijzondere karakter van deze identiteiten, als een compromis tussen oude corporaties en een samenleving van individuen. In tegenstelling tot oude, vooraf gegeven sociale, religieuze, territoriale corporaties en standen waarin men geboren was, is men niet geboren in een politieke partij. Men kiest daarentegen, als kiezer of als lid, zijn of haar partij als individu, losgemaakt van de natuurlijke gemeenschap. Dit komt tot uitdrukking in de geheime stemming, waarbij het individu letterlijk voor even wordt afgezonderd van zijn vrienden en familie. Op die manier breekt de politieke partij met de rigiditeit van de oude corporaties en standen die vooraf gegeven natuurlijke collectieve identiteiten uitdrukten.

Tegelijkertijd vertoont een politieke partij wat haar functie betreft ook gelijkenissen met de oude bemiddelende corporaties en standen. Net zoals vroeger, belichaamt de politieke partij immers nog steeds een collectiviteit die aan de kiezers en leden vooraf gaat en hen overstijgt. Het kiezen en het partijlidmaatschap of sympathie voor een partij is inderdaad meer dan slechts de uitdrukking van een individueel belang. De partij biedt individuen culturele referentiepunten en een gemeenschap waarmee ze zich kunnen identificeren. Zo verhindert de partij dat individuele voorkeuren volledig verstrooid raken.

Op die manier creëren politieke partijen nieuwe maatschappelijke identiteiten die de individuele keuze en collectieve identificatie verenigen, wat individuen toelaat om zich thuis te voelen in de samenleving en om het pluralisme opnieuw zichtbaar te maken. Partijen geven dus “*vorm (figure) aan de verschillen in een samenleving van individuen*” (Rosanvallon, 1998: 183). Ze zijn een bemiddelende actor “*tussen individualisme en oude sociale vormen*” (Rosanvallon, 1998: 186). Door de idee van een moderne individualistische keuze te verzoenen met een ‘oudere’ nood om ergens toe te behoren en deel uit te maken van een ruimere gemeenschap vermijdt de politieke partij zowel een problematische fragmentatie van een geïndividualiseerde samenleving die onvoorstelbaar (*infigurabile*) wordt alsook de onmogelijke droom om naar de oude standen en corporaties terug te keren (Rosanvallon, 1998: 182-84).

⁸ Zelfs Michels die een realistische en ontluisterde visie op politieke partijen heeft, erkent dat partijmilitanten leiders produceren in wie “*ze de individuele belichaming van macht kunnen herkennen waarnaar ze streven als een groep*” (Rosanvallon, 1977: 33). Zoals nog zal blijken, biedt dit mechanisme voor Michels echter geen oplossing voor de democratische problemen van identificatie, maar versterkt het eerder de oligarchische tendensen binnen democratische partijen.

6. Creativiteit op de politieke scène

De idee dat een politieke partij een wezenlijke bijdrage levert aan onze democratieën rust op de veronderstelling dat politiek in het algemeen een actieve rol speelt en dus meer doet dan het weerspiegelen van reeds vooraf gegeven belangen. Rosanvallon stelt dat het *“idee van actieve macht erg verschilt van de idee dat macht slechts passief is afgeleid van de samenleving en getrouw zijn structuur weerspiegeld”* (Rosanvallon, 2008: 307-8). Zowel Rosanvallon als Rosenblum benadrukken dat politieke partijen meer doen dan vooraf gegeven maatschappelijke identiteiten weerspiegelen.

Rosenblum en Rosanvallon interpreteren de functie van de creatieve macht van partijen en van hun identiteiten echter erg verschillend. Voor Rosenblum moet politiek creatief zijn tegenover een vooraf bepaalde samenleving, terwijl voor Rosanvallon het precies het gebrek aan maatschappelijke vorm is die politiek creatief maakt. Daar waar Rosenblum suggereert dat politiek zich moet emanciperen van bestaande maatschappelijke identiteiten, benadrukt Rosanvallon dat politiek actief ontbrekende maatschappelijke identiteiten moet reconstrueren.

Dit verschil in interpretatie houdt verband met hun impliciete visies op samenleving en politiek. Voor Rosenblum is er nog steeds een geordende samenleving met stabiele belangen die kan worden weerspiegeld. Ze stelt daar tegenover de politiek als de sfeer waarbinnen partijen deze noden kunnen overstijgen. Dit verklaart waarom Rosenblum sterk benadrukt dat politieke identiteit *“iets meer”* is dan de *“onmiddellijke politieke uitdrukking”* van *“andere maatschappelijke identiteiten”* (Rosenblum, 2008: 346) en waarom ze stelt dat *“partijen niet de weerspiegeling zijn van (...) tegenstellingen in de samenleving of uitdrukkingen van vooraf bestaande belangen of meningen”* (Rosenblum, 2008: 365-66). Voor Rosenblum maken bijvoorbeeld *“partij-aanhangers (...) deel uit van een identiteitsgroep die niet goed kan worden begrepen”* als een *“directe uitdrukking”* van of *“eenvoudigweg een vehikel”* voor *“een diepere of voorafgaande maatschappelijke identiteit”* (Rosenblum, 2008: 347-48). Voor Rosenblum is politieke creativiteit daarom vooral nodig om de autonomie van politiek te bewaren tegenover een samenleving die nog steeds duidelijk is gestructureerd. Representatie betekent het scheppen van een politieke agenda tegenover een vooraf gevormde samenleving. Een dergelijke visie op representatie, soms ook esthetische representatie genoemd, vertrekt van het idee dat politiek zich moet emanciperen van de samenleving of het sociale.

Rosanvallon ziet dat anders. Voor hem is creativiteit en actieve representatie nodig omdat de samenleving haar natuurlijke vorm heeft verloren en die dus niet te veel maar te weinig structuur heeft. Rosanvallon interpreteert de idee van actieve representatie bovendien historisch. Premoderne samenlevingen hadden immers nog een natuurlijke orde die makkelijk ‘passief’ kon worden weerspiegeld of gerepresenteerd. Moderne samenlevingen verliezen deze natuurlijke vorm en moeten ze daarom actief construeren. Rosanvallon stelt politieke creativiteit en de samenleving niet tegenover elkaar, zoals Rosenblum, maar ziet politieke creativiteit net als een manier om de samenleving een vorm te geven.

Terwijl Rosenblum vooral de nadruk legt op verschillen tussen politieke partijen en *hedendaagse* belangengroepen daar zal Rosanvallon vooral het verschil tussen politieke partijen en *traditionele* corporaties benadrukken. In tegenstelling tot Rosenblum historiseert Rosanvallon dus het onderscheid tussen politieke partijen en andere bemiddelen-

de lichamen en benadrukt hij dat hedendaagse bemiddelende instellingen sterk verschillen ten opzichte van hun voorgangers. Voor Rosanvallon moesten politieke partijen zichzelf aanvankelijk inderdaad bevrijden van een samenleving die nog steeds was gestructureerd volgens strikte hiërarchieën en verdelingen. De maatschappelijke identiteit die door politieke partijen is geproduceerd, was inderdaad een *“maatschappelijke identiteit die niet kan worden herleid tot een relatie tot een groep of een verhouding tot de notabelen”* (Rosanvallon, 1998: 182). Deze maatschappelijke orde werd echter gaandeweg opgelost in een samenleving van individuen, wat precies de politieke partijen haar bestaansreden gaf. Pizzorno schrijft in dat verband dat het verkeerd is om aan te nemen dat *“politici handelen in een samenleving waarin belangen gegeven zijn, dat wil zeggen, gestructureerd onafhankelijk van de politieke activiteit zelf. In werkelijkheid bepaalt en herbepaalt politiek, begrepen als de productie van collectieve identiteiten, steeds de belangen van de burgers”* (Pizzorno, 1990: 322).

Concreet benadrukken zowel Rosenblum als Rosanvallon de creativiteit op de politieke scène, maar interpreteren ze die verschillend. Voor Rosenblum is het zo dat *“partijen politieke belangen en opinies scheppen, en niet slechts weerspiegelen. Ze formuleren ‘issues’ en geven deze een politieke relevantie. Partijtegenstellingen organiseren het conflict; partijen creëren een systeem van conflict”* en bepalen de tegenstellingen (Rosenblum, 2008: 7). Voor haar schuilt de creatieve bijdrage van politiek in het *“losmaken, verbergen, of omvormen van deze voorafgaande identiteit voor politieke doeleinden”* (Rosenblum, 2008: 346. Eigen klemtoon). Anders dan bijvoorbeeld Weber gelooft Rosenblum dat politieke partijen niet louter macht omwille van de macht nastreven, maar dat ze ook inhoudelijk een essentiële bijdrage leveren tot het debat (Rosenblum, 2008: 21).

Voor Rosanvallon scheppen politieke partijen niet alleen betekenis binnen de politieke sfeer, maar laten ze daardoor vooral toe dat een samenleving die haar natuurlijke vorm heeft verloren, zichzelf opnieuw kan begrijpen of ‘lezen’ en dat individuen zich daardoor deel voelen van een ruimer geheel. Partijen maken voor Rosanvallon deel uit van een *“beweging die het verlies van substantie van de oude intermediaire lichamen compenseert”* (Rosanvallon, 1996: 452; Rosanvallon, 1998: 181). Voor hem vervult politiek daardoor een cognitieve rol, aangezien politiek en politieke partijen de samenleving voor zichzelf inzichtelijk maken. Hij schrijft daarover het volgende:

‘regeren betekent de wereld inzichtelijk maken, burgers van analytische en interpretatieve instrumenten voorzien om hen te helpen om beslissingen te nemen en effectief te handelen. Politiek in deze betekenis is fundamenteel cognitief van aard – een punt dat sterk moet worden benadrukt. Politiek produceert een politieke samenleving (la cité) door het te helpen om zichzelf voor te stellen, door het te verplichten om om tegen zijn verantwoordelijkheden aan te kijken en door het toe te laten om in een duidelijke manier de problemen die moeten opgelost worden, aan te pakken. (...) Het doel van actieve macht is (...) om de samenleving aan zichzelf te tonen, om betekenis en vorm te geven aan een wereld waarin individuen het in toenemende mate moeilijk vinden om zichzelf te oriënteren’ (Rosanvallon, 2008: 307-8)

Doordat partijen bijdragen tot *“de formulering van relatief stabiele politieke identiteiten”* bieden ze *“de samenleving een manier om zichzelf op de scène van de macht te herkennen”* (Rosanvallon, 1998: 167). Doorheen conflict laten partijen een samenleving toe om zichzelf als een soort eenheid doorheen de verscheidenheid te ervaren.

Partijen kunnen worden gezien als *“een adequaat middel om de totaliteit uit te drukken”* (Rosanvallon, 1998: 177). Op die manier wijzigt de partij de manier waarop de *“samenleving kan worden gedacht en voorgesteld”* (Rosanvallon, 1998: 175, 182).

Door individuen een identiteit aan te bieden en de samenleving leesbaar te maken, combineren politieke partijen op haast miraculeuze wijze elementen en noden die ogenschijnlijk aan elkaar zijn tegengesteld: ze zijn het resultaat van een persoonlijke keuze en bieden toch een groepsgevoel dat aan die keuze lijkt vooraf te gaan; ze dienen persoonlijke behoeften en bieden tegelijkertijd ook een algemeen verhaal dat zoveel mogelijk mensen tracht in te sluiten en dat de samenleving in zijn geheel inzichtelijk maakt. Het is nu duidelijk geworden wat Rosanvallon bedoelt wanneer hij schrijft dat de moderne partij zich daarbij bevindt op *“het kruispunt van een dubbele spanning: tussen het individuele en het collectieve aan de ene kant en tussen wat is gegeven en geconstrueerd aan de andere kant”* (Rosanvallon, 1998: 182). De partij vertegenwoordigt *“een nieuw type intermediair lichaam dat op een bepaalde manier al diegene die haar voorafgingen opsomt en in zich opneemt”* (Rosanvallon, 1996: 451). Elders noemt hij de moderne partij een *“hoogst originele sociale vorm”* (Rosanvallon, 1998: 182).

Politieke partijen opereren overigens op een dusdanige manier dat vele van deze ogenschijnlijk tegengestelde voordelen meestal haast spontaan worden aangeboden; ze vereisen geen speciale deugd van kiezers of het partijkader. In tegendeel, de logica van de partij is van die aard dat wanneer partijleden hun eigen belang en het belang van de partij nastreven tegelijkertijd ook een instelling in stand houden die vitaal blijkt voor moderne democratieën. Zoals Rosenblum schrijft: *“partijen doen veel van dit werk (...) zelfs indien dat geen enkele partijaanhangers nobele intentie is”* (Rosenblum, 2008: 8).

7. Tussen particulariteit en algemeenheid

Politieke partijen scheppen niet alleen politieke betekenis op de politieke scène, maar ze creëren ook een gemeenschapsgevoel dat als zodanig niet in de samenleving is gegeven. Anders dan vakbonden of andere belangenverenigingen die de particuliere belangen van hun leden verdedigen, moeten politieke partijen deze particuliere belangen ook ten dele overstijgen. Op die manier bieden partijen ook mensen die zich mogelijk niet langer thuis voelen in een traditionele groep, klasse of religie, een identiteit en onderdak aan. Partijen zijn om die reden normaal gezien ook niet radicaal of sluiten niemand uit. Voor Rosenblum hebben partijen en partijdigheid een *“potentieel voor inclusiviteit, voor het omvatten en een voorbestemdheid voor het compromis”* (Rosenblum, 2008: 362). Uiteindelijk *“trekken partijen kiezers aan vanuit alle lagen van de bevolking”* (Dahl geciteerd in Rosenblum, 2008: 356) en zijn ze *“intern zowel ideologisch als maatschappelijk verscheiden”* (Rosenblum, 2008: 357). Sterker nog, partijen vertellen *“een verhaal over wat de natie nodig heeft dat een geheel aan elementen in algemene termen door elkaar weeft dat alle burgers aanspreekt”* (Rosenblum, 2008: 360).

Partijen blijven natuurlijk ook partijdig, wat verklaart waarom niet alleen *“het partijdige ‘wij’ zo inclusief mogelijk tracht te zijn”* maar de partij tegelijkertijd de andere partij ook als sektarisch en klein zal voorstellen (Rosenblum, 2008: 358). Partijdigheid in democratische samenlevingen vereist het bekritisieren van de tegenstander maar betekent ook dat partijaanhangers *“niet pretenderen dat hun partij voor iedereen spreekt”* (Rosenblum,

2008: 364). Rosenblum duidt die spanning als volgt. Partijaanhangers “*denken niet dat ze in naam van iedereen spreken (for the whole) maar tegelijkertijd denken ze dat ze tot iedereen moeten spreken (to everyone)*” (Rosenblum, 2008: 365). Het hangt er ook van af of de partij al dan niet aan de macht is, zoals Mansfield verduidelijkt: “*indien een partij effectief aan de macht is, handelt ze voor iedereen (the public); maar zolang ze zichzelf een partij noemt, identificeert ze zich niet helemaal met iedereen, en blijft ze in die zin privaat*” (Mansfield geciteerd in Rosenblum, 2008: 364). Een politieke partij verzoent op die manier schijnbaar tegengestelde tendensen, zoals het verkondigen van een verhaal dat iedereen insluit en tegelijk de andere partij uitsluit in het besef dat ze de gehele samenleving niet kan belichamen en dus partijdig blijft. Dit geldt natuurlijk vooral voor traditionele partijen en niet voor extremistische partijen die niet noodzakelijk uit zijn op reële macht of het winnen van bijkomende kiezers in het centrum.

Rosenblum interpreteert dit verhaal van insluiting doorheen de partijdigheid vooral in politieke termen. Indien partijen bestaande belangen overstijgen dan is dat omdat onder meer omdat ze zoveel mogelijk kiezers moeten trachten te overtuigen van hun programma of de morele goedkeuring van de meerderheid nastreven (Rosenblum, 2008: 357). Voor Rosanvallon is het algemeen taalgebruik van politici niet slechts door strategische overwegingen ingegeven, maar wordt het ook door een democratische samenleving van politici geëist. Indien politici te dicht zouden staan bij particuliere belangen van specifieke groepen of individuen dan zouden ze er immers van kunnen worden beschuldigd dat ze politieke instellingen voor een particulier doel willen aanwenden en daardoor hun legitimiteit verliezen. Politieke partijen ontlenen hun legitimiteit immers aan het feit dat ze in naam van de samenleving als geheel spreken en dus niet slechts in naam van een beperkt segment ervan. Voor Rosanvallon dient het algemeen taalgebruik van politieke partijen dus niet slechts politieke partijen, maar vooral ook de samenleving als geheel.

8. Zijn partijen democratisch?

Dit alles wil natuurlijk niet zeggen dat de ontwikkeling van partijen niet tot problemen heeft geleid. Politieke partijen kunnen zelfs worden gezien als tegengesteld aan democratische principes. Zoals Rosanvallon opmerkt, zijn politieke partijen zowel de oplossing voor de democratie als haar probleem (Rosanvallon, 1998: 188-90). Critici klagen politieke partijen aan omdat ze de keuze van het volk zouden sturen of omdat een partijbureaucratie de macht en soevereiniteit van het volk zouden toe-eigenen (Rosanvallon, 1998: 188-90). Veel volksvertegenwoordigers hangen inderdaad af van het partijestablishment voor hun (her)verkiezing, wat betekent dat het vaak de partij is, en niet het volk, die bepaalt wie een kans heeft om verkozen te worden. Eenmaal verkozen, moeten de volksvertegenwoordigers dan de partijlijn volgen die vaak door een minderheid binnen de partij wordt uitgezet.

Ostrogorski en Michels, wiens werk Rosanvallon goed kent (zie Rosanvallon, 1977 en 1979), waren bij de eersten om in de late negentiende en vroege twintigste eeuw het nieuwe fenomeen van de moderne massapartij kritisch te onderzoeken. Voor Michels zijn politieke partijen geen democratieën maar oligarchieën, en dit vanwege de neiging van vertegenwoordigers om niet naar hun kiezers te luisteren, vanwege de nood aan efficiënt en gespecialiseerd leiderschap en vanwege partijaanhangers die al hun hoop in

deze leiders stelden (zie Rosanvallon, 1977: 32-33). Volgens Ostrogorski werd de partij een machine die geen ander doel diende dan haar eigen groei (Rosanvallon, 1996: 452; Rosanvallon, 1979: 14). Het individu werd ondergeschikt aan het belang van deze machine: individuele politici, hoe populair ook, konden zich slechts met moeite van het partijapparaat of de partijlijn losmaken (Rosanvallon, 1979: 15). Ook Hannah Arendt klaagt eveneens dat “*partijen, omwille van hun monopolie op de nominatie, niet kunnen worden gezien als organen van het volk*”. Voor haar zijn het “*daarentegen de erg efficiënte instrumenten waarmee de macht van het volk wordt vermindert en gecontroleerd*” (Arendt, 1990: 269).

Wat partijen dus nuttig maakt voor democratische samenlevingen maakt ze tegelijkertijd ook erg problematisch. De politieke partij blijkt een tweesnijdend zwaard. Zo is bijvoorbeeld de manier waarop politieke partijen de publieke opinie ordenen en ten dele simplificeren zowel een zegen voor de democratie (aangezien het toelaat om identiteiten te creëren die de samenleving vormgeven) als een vloek (aangezien het diversiteit vermindert). Op een gelijkaardige wijze is de mogelijkheid van partijen om politieke tegenstellingen te scheppen rond één bepaalde thema een middel voor de samenleving om zichzelf te structureren, maar impliceert het tegelijkertijd ook, zoals Ostrogorski opmerkt, dat partijen er belang bij hebben om andere thema's te minimaliseren indien deze niet nuttig zijn voor het behoud van hun macht (Rosanvallon, 1979: 16).

Dat laatste kan verklaren waarom het vele jaren duurde vooraleer Europese partijen nieuwe maatschappelijke problemen zoals het leefmilieu of migratie op de politieke agenda hebben geplaatst. Mogelijk minimaliseerden traditionele politieke partijen deze nieuwe problemen omdat ze niet pasten in de traditionele links-rechts tegenstelling waaraan ze hun macht en identiteit ontleenden (zie Rosanvallon, 1979: 17). Een tweepartijen systeem is in dat geval erger dan een meerpartijen systeem aangezien het meerpartijen systeem ten minste toelaat dat nieuwe partijen opduiken en nieuwe thema's op de politieke agenda kunnen plaatsen waardoor traditionele partijen kunnen worden verplicht om de traditionele lijnen die ze hadden getrokken te herzien. In tweepartijen systemen, vinden daarentegen “*echte maatschappelijke debatten bijna buiten partijen plaats*” (Rosanvallon 1979, 17).⁹

Sommige problematische aspecten zijn inherent aan de politieke partij en daardoor allicht onvermijdelijk, terwijl andere problemen kunnen worden opgelost. Indien, zoals Ostrogorski stelt, het permanente karakter van politieke partijen verklaart waarom het overleven van de partij voor alles komt, waardoor bepaalde thema's niet aan bod kunnen komen, dan kan de creatie van één-thema partijen een oplossing zijn. Partijen die de aandacht op één thema vestigen, zoals bijvoorbeeld het leefmilieu, nationalisme of migratie, kunnen zich immers sterker bewust zijn van het feit dat ze bestaan om een duidelijk doel te dienen veeleer dan hun eigen overleven te verzekeren (Rosanvallon, 1979: 18-9). Dergelijke één thema partijen kunnen, net zoals sociale bewegingen in het ‘middenveld’, traditionele partijen ook dwingen om nieuwe thema's op de agenda te plaatsen. Het is duidelijk dat deze optie, indien ze werkt, slechts kan werken in een meerpartijen systeem, veeleer dan in een tweepartijen systeem (zoals in de VS). Het

⁹ Voor Rosanvallon garandeert een meerpartijen systeem meer pluraliteit dan een twee-partijen systeem. Voor Arendt is het omgekeerde het geval; ze stelt dat “*de één-partij dictatuur slechts het laatste stadium is van (...) het meerpartijen systeem*” omdat “*slechts het tweepartijen systeem (...) zijn capaciteiten om constitutionele vrijheden te garanderen (...) heeft bewezen*” (Arendt, 1990: 266-268).

spreekt voor zich dat het risico bestaat dat dergelijke één-thema partijen eveneens kunnen uitgroeien tot traditionele partijen, met alle bovenvermelde problemen vandien. De ontwikkeling van de groene beweging in de afgelopen decennia kan in dat opzicht leerrijk zijn. De enige manier om dat risico tegen te gaan is om de politieke partij opnieuw te vervangen door een maatschappelijke beweging. Maar dat zou dan weer op zijn beurt het specifiek politieke karakter van politieke partijen teniet doen, waardoor het kind (politiek) met het badwater (politieke partijen en hun problemen) wordt weggesmeten. Naast het creëren van nieuwe partijen hebben vele democratieën in de afgelopen jaren door hervormingen getracht om wat macht van de partij opnieuw aan de kiezer te geven (bijvoorbeeld wat het belang van voorkeurstemmen betreft). Desalniettemin blijft het oligarchisch karakter van partijen toch vaak overheersen.

Het lijkt er dus op dat bepaalde problematische eigenschappen van politieke partijen moeilijk te vermijden zijn. Het oordeel over partijen hangt uiteindelijk af van de achterliggende visie op politiek en democratie. Iemand die gelooft in beperkt of direct bestuur zal het moeilijk hebben om politieke partijen te waarderen. Maar in dat geval zal hij of zij moeten kunnen verklaren hoe een samenleving zonder politieke partijen dan wel kan worden georganiseerd. Niet zelden veronderstelt deze afwijzing van partijen echter het utopisch (en gevaarlijk) geloof in een samenleving die zichzelf kan besturen los van enige vorm van politieke inmenging.

Indien men echter, met Rosanvallon, aanneemt dat een moderne samenleving nood heeft aan politiek om zichzelf te besturen en te kennen, dan blijken politieke partijen een constructieve en positieve kracht die de samenleving zowel haar identiteit als verscheidenheid bezorgt, ondanks sommige anti-democratische kenmerken van de partij en de politieke arena. Van zodra het gebrek aan natuurlijke vorm en structuur als de belangrijkste uitdaging voor de democratie wordt gezien, verschijnen politieke partijen als een sleutelvoorwaarde voor de democratie, veeleer dan haar negatie.

Uiteraard mogen we niet blind zijn voor de oligarchische tendensen binnen democratische partijen, maar tegelijkertijd moeten we ook de cruciale rol erkennen die politieke partijen binnen democratische samenlevingen spelen. Het feit dat politieke partijen intern niet steeds democratisch georganiseerd zijn, betekent niet dat ze daarom binnen democratische samenlevingen geen belangrijke rol kunnen spelen.

Bij het beoordelen van democratische partijen zijn bijgevolg niet alleen de definitie van democratie en politiek van belang, maar ook de lens waardoor men ze bekijkt. Indien men slechts inzoomt op het interne functioneren van partijen of op hun rol binnen de politiek, dan kan men moeilijk ontkennen dat ze vaak oligarchisch zijn en pluralisme onderdrukken. Indien men echter partijen bekijkt vanuit een breder, panoramisch, perspectief dan kan duidelijk worden welke rol ze spelen binnen de samenleving als geheel, en kan blijken dat ze ook een vitale functie vervullen binnen de democratie.

9. 'Democratie' zonder partijen: de totalitaire fantasie

Zoals we zagen heeft een democratische samenleving nood aan politieke partijen om een samenleving die haar natuurlijke vorm heeft verloren, te structureren. Historisch gezien was deze democratische oplossing echter niet de enige die werd voorgesteld. In totalitaire ideologieën, of ze nu fascistisch of communistisch waren, wordt op een an-

dere manier getracht om het gebrek aan vorm van een samenleving van individuen op een radicale manier op te lossen. Totalitaire ideologieën willen niet alleen de samenleving opnieuw vormgeven, maar ze beweren dit bovendien ook te kunnen doen zonder de nadelen die met traditionele politieke partijen waren verbonden. Deze partijen hadden immers de volkssoevereiniteit toegeëigend en bijgevolg de macht van het volk gestolen. Totalitaire ideologieën beloven het volk daarentegen echte eenheid en volkssoevereiniteit die komaf zou maken met de pathologieën van een democratisch systeem waarin kibbelende partijen in de plaats van het volk beslissen en het volk verhinderen met één stem te spreken. Zoals de Jacobijnen zien ook totalitaire regimes politieke partijen en de politieke wereld in het algemeen als een obstakel voor volkssoevereiniteit en eenheid.

De totalitaire praktijk heeft echter op pijnlijke wijze duidelijk gemaakt dat één-partij systemen het gebrek aan vormgeving in democratische samenlevingen niet konden oplossen. Het toont ook aan dat het typisch democratisch compromis tussen individuele keuze en collectieve identiteit slechts kan werken zolang er meerdere partijen zijn. Vanaf het moment dat er slechts één partij overblijft, verdwijnt immers de individuele keuze en blijft slechts een radicale vorm van collectieve belichaming over, ten koste van individuele vrijheid (Rosanvallon, 1998: 183).

Ironisch genoeg bereikt de totalitaire eenpartijstaat net het omgekeerde van wat ze beloofde. In de plaats van minder afstand tussen politiek en samenleving, wordt deze afstand net groter. In de plaats van meer orde en minder corruptie biedt de totalitaire samenleving in de praktijk willekeur, corruptie en een gebrek aan onafhankelijke rechtspraak. En tenslotte: in de plaats van minder partijoligarchie en partijdictatuur creëert de totalitaire samenleving een partijapparaat dat veel dichter staat bij Michels' ontluisterende beeld van de partij dan de partijen in democratische samenlevingen. Hedendaagse erfgenamen van totalitaire ideologieën – van Cuba tot China – lijken dat alleen maar te bevestigen.

10. Uitdagingen voor politieke partijen vandaag

Voor Rosanvallon is de crisis van politieke representatie waaruit de politieke partijen oorspronkelijk voortkwamen vandaag erger geworden, aangezien onze samenlevingen steeds verder geïndividualiseerd raken waardoor individuen zichzelf niet langer herkennen in traditionele politieke identiteiten. Rosanvallon schrijft dat we vandaag worden geconfronteerd met een *“transformatie van collectieve identiteiten”* waarin klassenstrijd, *“gefragmenteerd en passief”* is geworden. Hij schrijft dat *“deze verandering werd begeleid door een crisis van maatschappelijke en politieke representatie, wat leidt tot het gevoel dat (...) de samenleving zichzelf niet langer begrijpt”* (Rosanvallon, 2008: 170). We zien een *“onvermogen van individuen vandaag om zichzelf als een deel van een gemeenschap te zien”*. Voor hen is een *“plaats vinden in een leesbare zichtbare totaliteit (...) problematisch geworden”* (Rosanvallon, 2008: 308).

Dat kan op zijn beurt verklaren waarom traditionele antwoorden door politieke partijen niet langer functioneren en we een *“neergang van politieke partijen”* zien, aangezien *“het steeds moeilijker is geworden voor de partijen om de steeds toenemende gefragmenteerde eisen van de samenleving te aggregeren en te reflecteren”* en *“partijen (...)*

niet langer de toekomstvisies van de mensen vormgeven en niet langer de essentiële breuklijnen in de publieke opinie reflecteren” (Rosanvallon, 2008: 170). Bijgevolg, *“werden de macht van politieke partijen en de invloed van hun programma’s gereduceerd. De idee van politiek als een keuze tussen radicaal verschillende maatschappelijke modellen is wegedeemsterd”* (Rosanvallon, 2008: 181).

Indien politieke partijen echter cruciaal zijn voor democratische samenlevingen, hoe kunnen we dan omgaan met nieuwe ontwikkelingen in deze samenlevingen, zoals de toenemende individualisering? Net zoals op het einde van de 19e eeuw, moeten we vandaag opnieuw *“een beeld van een gemeenschappelijke wereld, een gevoel dat het mogelijk is om fragmentatie en disintegratie te overwinnen”* creëren (Rosanvallon, 2008: 306). Het doel van politiek is dan om *“het onvindbare volk om te vormen in een levendige politieke gemeenschap”* (Rosanvallon, 2008: 312).

Volgens Rosanvallon moeten politieke partijen concreet aanvaarden dat de samenleving niet meer in traditionele collectieve categorieën kan worden gevat. Klasse, inkomen, opleiding, sociale status zijn nu meer flexibel geworden dan vroeger, en tegelijkertijd liggen de carrière en levensweg niet meer duidelijk vast en verschillen ze van individu tot individu. De maatschappelijke werkelijkheid kan daardoor niet langer in eenvoudige en duidelijke categorieën als klasse worden gevat. Zowel politieke partijen als sociale wetenschappers moeten daarom een nieuwe taal ontwikkelen meer recht doet aan individualisering en de complexiteit van de hedendaagse samenleving. Het gaat dan om *“een taal die overeenstemt met onze maatschappelijke ervaring, een taal die in staat is om het maatschappelijk leven te beschrijven en het daardoor kan beïnvloeden”* (Rosanvallon, 2008: 307). Politieke partijen zouden daarmee opnieuw aansluiten bij hun oorspronkelijke opdracht, namelijk het creëren van identiteiten en een taal waarmee individuen zich kunnen identificeren en die de samenleving leesbaar en inzichtelijk maakt. Partijen moeten een verhaal vertellen dat meer aansluit bij de gefragmenteerde ervaringen van het hedendaags individu en dat tegelijkertijd ook een algemeen verhaal blijft dat het individu met de gemeenschap verbindt.

Rosanvallon legt niet alleen uit hoe politieke partijen aan hedendaagse uitdagingen het hoofd kunnen bieden maar ook waarom andere oplossingen problematisch zijn. Deze ‘oplossingen’ zijn intussen bekend. Denk maar aan populisten – van de *Tea Party* in de VS tot Geert Wilders en Jean-Marie Dedecker in de Lage Landen – die beweren de onvervormde en eenduidige stem van het volk te belichamen en traditionele politieke partijen ervan beschuldigen dat ze het contact met de man in de straat zijn verloren. Ze creëren de illusie dat een veelheid van politieke partijen die steeds compromissen moeten sluiten, kan worden vervangen door een andere instelling of bron – zoals charisma-tische leiders, opiniepeilingen en natuurlijk de populistische partij zelf – die een directe, onvervormde weergave te bieden van de ‘echte’ stem van het volk (Rosanvallon, 1998: 340-47). Een andere zogenaamde oplossing is de idee dat de samenleving bestaat uit zogenaamde natuurlijk gegeven identiteiten (gedefinieerd door moedertaal, huidskleur, sekse of religie) die zouden voorafgaan aan ‘kunstmatige’ politieke partijen (Rosanvallon, 1998: 347-354). Voor Rosanvallon zijn deze ‘oplossingen’ inadequaet aangezien ze een substantie veronderstellen – de ‘echte’ stem van het volk of ‘natuurlijke’ identiteiten – die evenwel niet langer bestaat. Het was precies dat gebrek aan natuurlijke identiteiten dat politieke partijen nodig maakte. Maar in de plaats van dat probleem op te

lossen ontkennen populisten of aanhangers van natuurlijke identiteiten net dat probleem.

In het spoor van Rosanvallon kan men daarentegen een gezonde politieke partij omschrijven als een partij die verschillen in de samenleving op een betekenisvolle wijze wil voorstellen en actieve politiek beoefent die betekenis schept en deze niet louter weerspiegelt. Politiek zal daardoor onvermijdelijk ook kunstmatig overkomen en algemeen zijn: ze moet immers in de naam van iedereen spreken en openstaan voor het compromis. Een partij wordt populistisch indien ze beweert een directe vertegenwoordiger te zijn van de stem van het volk en zichzelf keert tegen traditionele partijen die de stem van het volk zouden hebben gecorrumpeerd. Zoals we eerder zagen kunnen dergelijke partijen helpen om nieuwe verwaarloosde thema's op de politieke agenda te zetten. Maar ze kunnen dit doen op een gezonde manier, die politiek niet als dusdanig veroordeelt (zo hebben de groene beweging of bepaalde nationalistische bewegingen dit gedaan) of op een ongezonde manier waarbij populistische politiek als zodanig afwijzen. De keuze is aan de democratische samenlevingen en de partijen die haar tot nu toe hebben vormgegeven.

Literatuur

- ARENDDT, H. (1990), *On revolution*, Penguin, Harmondsworth.
- BALL, T. (1989), 'Party', in BALL, T., FARR, J. & HANSON R.L. (eds.) (1989), *Political innovation and conceptual change*, Cambridge University Press, Cambridge, 155-176.
- DONEGANI, J-M. & SADOON, M. (1994), *La démocratie imparfaite. Essai sur le parti politique*, Gallimard, Paris.
- MANIN, B. (1995), *Principes du gouvernement représentatif*, Calman-Lévy, Paris.
- PIZZORNO, A. (1990), 'On rationality and democratic choice', in BIRNBAUM, P. & LECA, J. (eds.) (1990), *Individualism. Theories and methods*, Oxford University Press, Oxford, 295-331.
- ROSENBLUM, N. (2008), *On the side of the angels. An appreciation of parties and partisanship*, Princeton University Press, Princeton en Oxford.
- ROSANVALLON, P. (1977), 'Avancer avec Michels', *Faire. Mensuel pour le socialisme et l'autogestion*, Maart, 17, 31-34.
- ROSANVALLON, P. (1979), 'Lire Ostrogorski', in OSTROGORSKI, M. (1979), *La démocratie et les partis politiques*, Editions du Seuil, Paris, 7-21.
- ROSANVALLON, P. (1989), 'Corporations et corps intermédiaires', *Le Débat*, 57, 191-194.
- ROSANVALLON, P. (1996), 'Partis et factions', in RAYNAUD P. & RIALS. S. (eds.) (1996), *Dictionnaire de philosophie politique*, Presses Universitaires de France, Paris, 449-453.

ROSANVALLON, P. (1998), *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*, Gallimard, Paris.

ROSANVALLON, P. (2008), *Counter-democracy. Politics in an age of distrust*, Cambridge University Press, Cambridge.

WEYMANS, W. (2005a), 'Freedom through political representation? Lefort, Gauchet and Rosanvallon on the relationship between state and society', *European Journal of Political Theory*, 4, 3, 263-282.

WEYMANS, W. (2005b), 'Op zoek naar het onvindbare volk. Pierre Rosanvallon en het probleem van de politieke representatie', *Tijdschrift voor Sociologie*, 26, 4, 328-352.